

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

Tom 6
RODZINA

KONWERSATORIUM

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

pod redakcją † Jerzego Bartmińskiego

6 RODZINA

Redakcja
Dorota Pazio-Wlazłowska

Lublin–Warszawa 2025

Recenzja tomu:

dr hab. Ewa Białek, prof. ucz., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
[Maria Curie-Skłodowska University, Lublin]

dr hab. Małgorzata Misiak, prof. ucz., Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
[University of Wrocław, Wrocław]

prof. dr hab. Aleksandra Niewiara, Uniwersytet Śląski, Katowice
[University of Silesia, Katowice]

Recenzenci poszczególnych artykułów:

Ewa Białek, Monika Grzeszczak, Natalia Korina, Alla Kozhinova, Svitlana Martinek,
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Popielska-Grzybowska,
Petar Sotirov, Marija Stefanović, Irena Vaňková

Redakcja i korekta językowa: Gordana Đurđev-Malkiewicz, Olga Kowalczyk,
Piotr Styk, Lujza Urbancová, Agnieszka Zygmunt-Bisek

Skład: Janusz Świnarski

Projekt okładki: Jerzy Pieńkowski

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu
„Dokonała Nauka II”

**Dokonała
Nauka**

[The work was co-financed from the state funds granted
by the Polish Minister of Science under the Programme
“Excellent Science II”]

© Copyright by Dorota Pazio-Wlazłowska & the respective authors

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons
Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>),
which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the book
is properly cited.

ISBN: 978-83-66369-86-3 [druk] (ISPAN)

ISBN: 978-83-66369-90-0 [e-book] (ISPAN)

ISBN: 978-83-68741-10-0 [druk] (Wydawnictwo UMCS)

ISBN: 978-83-68741-11-7 [e-book] (Wydawnictwo UMCS)

DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-90-0>

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]

ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa,

tel. +48 510 664 062, wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.edu.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

[Maria Curie-Skłodowska University Press]

ul. Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin,

tel. 81 537 53 04, wydawnictwo@umcs.eu, <https://wydawnictwo.umcs.eu>

Koncept RODZINA w języku i kulturze litewskiej*

Kristina Rutkovska

Niniejszy artykuł przedstawia analizę konceptu RODZINA w litewskiej lingwokulturze przeprowadzoną na podstawie danych systemowych, ankietowych i tekstowych (S-A-T). W toku analizy zostały wyłonione bazowe wyobrażenia w rozumieniu tego pojęcia; mają one następujący układ: a) rodzina jest najmniejszą jednostką społeczną, ma skomplikowaną strukturę, opartą na surowo przestrzeganej hierarchii wewnętrznej, autorytecie głowy rodziny; b) jest grupą ludzi, opartą na poprawnych relacjach, preferowane są takie stosunki, jak: zaufanie, tolerancja, pomoc wzajemna etc.; c) jest siedliskiem uczuć, najbardziej cenione są miłość, więź duchowa między jej członkami, spokój, harmonia; d) jest oparta na relacjach pokrewieństwa. W litewskim materiale słownikowym zachowane jest rozumienie rodziny jako szerszej wspólnoty, w której skład wchodzi też służba; wyrazem *rodzina* może być określana też cała wieś. Taki archaiczny pogląd współcześnie uległ modyfikacji, bo członkami współczesnej rodziny mogą być osoby bliskie duchowo; e) jest kojarzona ze wspólnym domem, gdzie spotyka się rodzina; f) może też być miejscem wspólnej modlitwy, wiary, obrzędów religijnych. To cecha wyrażona bardzo słabo, podkreśla się tylko wartość związku małżeńskiego zawartego w kościele, natomiast wspólne obchodzenie świąt religijnych jest już raczej pozbawione rytualności kościelnej. Tylko dyskurs religijny wyraźnie akcentuje rozumienie rodziny jako ostoji wiary i nowo narodzonego życia.

Słowa kluczowe: rodzina; dom; światopogląd Litwina; wyobrażenie bazowe; lingwistyka kulturowa

* Część też zawartych w niniejszym artykule przedstawiono na konferencjach oraz w innych pracach autorki (zob. m.in. Rutkovska, 2017a). Obszerne opracowanie konceptu ukazało się po litewsku w monografii *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (Rutkovska, 2017b).

1. Wstęp

Rodzina uważana jest za podstawę państwa, jedną z najważniejszych jego komórek społecznych, dlatego też problemy z nią związane są stale poruszane zarówno przez organy władzy, jak i przedstawicieli różnych grup społecznych. Kwestie te stanowią przedmiot zainteresowania instytucji odpowiedzialnych za ochronę i promocję rodziny. Formułowane są kontrowersyjne opinie na temat zasad, na których opiera się życie rodzinne i małżeństwo. Szuka się powodów do podważania istoty rodziny i niedoceniań jej znaczenia we współczesnym społeczeństwie. Pluralizm opinii obrazują niektóre wypowiedzi na ten temat zamieszczone poniżej.

Dziennikarz czasopisma „Aš ir psichologija” kreśli dość ponury obraz litewskiej rodziny:

[1] *Lietuvos ekonomikos ir politikos pokyčiai neišvengiamai paveikė šeimą. Atviros sienos iš Europos šalių įleido mažai Lietuva besidominčią turistų, užtat pakankamai daug vakarietiškos socialinės, kultūrinės informacijos apie kitokią gyvenimo stilių, vertybes, elgseną. Buvusiai uždarai visuomenei tai padarė didelį įspūdį. Tradiciniai Lietuviškos šeimos bruožai silpnėja ir nyksta. Kasmėt vis labiau „senėja” vedybos, daugėja skyrybų, žodis „sugyventiniai” tapo kasdienybe, vaikai gimsta neregistruotoje santuokoje ir dažnai turi mamos pavardę. Žmonės tampa vis tolerantiškesni naujovėms, aštrios diskusijos dėl „senujų” ir „naujųjų” vertybių nyksta net tarp pagyvenusių žmonių.*

[Zmiany gospodarcze i polityczne na Litwie nieuchronnie dotknęły rodzinę. Przez otwarte granice z krajami europejskimi wjechało niewielu turystów zainteresowanych Litwą, za to przedostało się tą drogą wiele społecznych i kulturowych informacji z Zachodu o innym stylu życia, o wartościach i zachowaniach. Na wcześniej zamkniętym społeczeństwie zrobiło to duże wrażenie. Tradycyjne litewskie rozumienie rodziny słabnie i zanika. Małżeństwa z roku na rok stają się coraz bardziej „stare”, rośnie liczba rozwodów, upowszechniło się słowo „kohabitanci”, dzieci rodzą się w nieformalnych związkach i często noszą nazwisko matki. Ludzie stają się coraz bardziej tolerancyjni wobec zmian, a ostra dyskusja o „starych” i „nowych” wartościach zanika nawet wśród osób starszych¹.] (Moderni šeima, b.d.)

Nieco inne zdanie na temat rodziny ma przedstawiciel młodsze-
go pokolenia, student antropologii. Jego opinia wyrażona w ankiecie

¹ Przekłady z języka litewskiego, o ile nie wskazano inaczej w bibliografii, autorstwa K.R.

była zaskakująco dojrzała. Z determinacją bronił koncepcji tradycyjnej rodziny, opisując i oceniając różne formy partnerstwa, które zakorzeniły się we współczesnym społeczeństwie. Takie stanowisko było dość częste wśród studentów, którzy przedstawiali obraz idealnej, prawdziwej RODZINY:

[2] *Ir vis dėlto šeima vis dar labiau asocijuojasi su krikščioniškąja (kitų tikybų žmonėms pateisinama ir kita) metafizika ir etika. Jeigu nėra noro įsipareigoti amžinybės akivaizdoje (šeima kaip kažkas didesnio reikalauja ir žmogiškų silpnybių neturinčio liudininko), tai tėra sutartis, partnerystė. Toks įsipareigojimas neturi būti ribojamas jokių moralinių ar paprotinių įsitikinimų (jokių mažumų diskriminacija yra nepateisinama), nes ne tokiu pagrindu yra sudaromas. Jeigu tai tėra formalus įsipareigojimas, kuris gali būti nutrauktas pasaulietinių institucijų, jo negali varžyti kažkokia „didesnė“ moralė. Tokiu atveju turėtų būti pripažįstama pažiūrų laisvė – kiekvienam sava tvarka. Tokį institutą irgi galima būtų vadinti šeima, juk jis irgi grįstas įsipareigojimu, dialogu, pasitikėjimu, saugumu ir kt.*

[A jednak rodzina nadal bardziej kojarzy się z metafizyką i etyką chrześcijańską (a inne etyki znajdują zwolenników wśród osób innych wyznań). Jeśli nie ma w niej woli zaangażowania się w obliczu wieczności (rodzina, jako coś większego, wymaga świadka wolnego od ludzkich słabości), to jest ona jedynie umową, partnerstwem. Takie zobowiązanie nie może być ograniczone żadnymi przekonaniem moralnymi czy obyczajowymi (dyskryminacja jakiegokolwiek mniejszości jest nieuzasadniona), bo nie na tym ono się opiera. Jeśli jest to tylko formalne zobowiązanie, które może być złamane przez instytucje świeckie, to nie może być ograniczone jakąś „wyższą” moralnością. W takim przypadku należałoby uznać wolność poglądów – każdemu według własnego uznania. Taką instytucję można by też nazwać rodziną, bo ona też opiera się na zobowiązaniu, dialogu, zaufaniu, bezpieczeństwie itp.] (Iš studento magistranto anketos [Z ankiety studenckiej, I 2017]).

Problematyka rodziny jest przedmiotem zainteresowania badaczy wielu dyscyplin naukowych – socjologów, psychologów, pedagogów, etnologów, a nawet prawników. Tak, w monografii *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, 2009 [Rodzina litewska: między tradycją a nową rzeczywistością] omówiono ogólne zagadnienia społeczne związane z rodziną: procesy demograficzne i społeczne; relacje między dziećmi i rodzicami, małżonkami i partnerami. Przedstawiono też opinie Litwinów na temat istoty rodziny (Česnuitytė, 2012). Z badań wynika, że mieszkańcy Litwy akceptują rodzinę nuklearną,

preferują jednak model rodziny rozszerzonej. Wraz ze zmieniającym się systemem wartości społecznych postawiono sobie za cel sprawdzenie, czy rodzina pozostaje nadal jedną z podstawowych wartości dla Litwinów. W opracowaniu Ralysa (Ralys, 2010) dążono do odpowiedzi na pytanie o to, jaki wpływ ma wiek, płeć i stosunek do wiary katolickiej na wybór rodziny jako ważnej wartości. Okazało się, że osoby starsze, kobiety i osoby wyznania katolickiego przypisywały większe znaczenie rodzinie jako wartości niż inni badani. Przeanalizowana została też postawa młodzieży akademickiej wobec tradycyjnej rodziny (Tijūnėlienė, 2007). Młodzi ludzie są przekonani, że chociaż życie niektórych współczesnych rodzin jest zdeformowane, to tradycyjna rodzina musi być wzmacniana, nadal powinna bowiem odgrywać ważną rolę w duchowym i moralnym wychowaniu człowieka. Prawnicy przedstawiają modele tworzenia polityki rodzinnej (Jančaitytė, 2011). Próby utożsamiania rodziny z małżeństwem są postrzegane negatywnie. Takie podejście interpretowane jest jako ingerencja w życie prywatne (Mizaras, 2012, ss. 363–379). Omawiane są również zagadnienia dotyczące prawa par tej samej płci do życia rodzinnego (Mizaras, 2013, ss. 161–175).

W pracach etnologicznych badano związki między rodziną a etnicznością. Monografia *Lietuvių šeima ir papročiai* [Rodzina litewska i obyczaje] (Vyšniauskaitė i in., 2008) analizuje rolę rodziny w procesie zachowania etniczności, rodzina jest ostoją narodu: kiedy zanika rodzina, zanika naród. Utrata tożsamości narodowej poprzez porzucenie rodzinnych zwyczajów i tradycji jest zgubna dla wszystkich małych narodów. Monografia *Lietuvių šeima vertybių sankirtoj: XX a. – XXI a. pradžia* [Rodzina litewska na styku wartości: wiek XX – początek XXI] (Račiūnaitė-Paužuolienė, 2012) analizuje kolejne ważne zagadnienie – rodzinę i zmiany jej wartości od początku XX wieku do dnia dzisiejszego. Badane są przemiany w zakresie wyznawanych wartości rodzinnych we współczesnym społeczeństwie, a także wpływ modernizacji i globalizacji na rodzinne obyczaje.

Na uwagę zasługują badania folklorystów poświęcone opisiowi struktury świata oraz miejsca i przeznaczenia człowieka w nim (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2004). W litewskich pieśniach ludowych mikroświatem, w którym rozwija się jednostka, jest rodzina. To

właśnie rodzina jest podstawą przedstawionego w pieśniach życia człowieka. Istotną rolę w relacjach rodzinnych odgrywa praca, warunkuje ona harmonię i poprawne relacje.

Najmniej uwagi kwestiom związanym z rodziną poświęcili litewscy językoznawcy. Ich wkład byłby ważny dla ukazania semantyki słowa, przyczyn powstawania (lub zanikania) nowych znaczeń, analizy właściwości konotacyjnych słowa, motywacji derywatów, genezy metafor utrwalonych w konstrukcjach językowych. Badania takie dałyby wgląd w obraz rodziny, który został osadzony w języku, oraz w to, jak jest on postrzegany przez rodzimych użytkowników języka. Niniejsze opracowanie ma na celu wypełnienie tej luki, w przedstawionej analizie zostaną wykorzystane dane systemowe, korpusowe i ankietowe.

2. Dane systemowe

2.1. Definicja *rodziny*

LKŽ podaje aż osiem znaczeń wyrazu *šeima* ‘rodzina’, ale tylko trzy z nich dotyczą człowieka:

1. grupa ludzi składająca się z rodziców, dzieci (czasem także bliskich krewnych), mieszkających razem;
2. grupa ludzi, których łączą wspólne zajęcia i zainteresowania;
3. rodzina; najemnicy, służba.

DLKŽ podaje usystematyzowane współczesne definicje rodziny:

1. grupa ludzi składająca się z rodziców, dzieci (czasem także bliskich krewnych), mieszkających razem;
2. grupa ludzi, organizacja mająca wspólne interesy;
3. grupa osób połączonych więzami krwi (familia).

Definicje zwracają uwagę na dwa główne aspekty rodziny: biologiczny – osoby stanowiące rodzinę dzięki pokrewieństwu; społeczny – osoby żyjące razem, nie tylko osoby spokrewnione, ale także osoby wspólnie pracujące i mające wspólne interesy. Definicje słownikowe odwołują się do dwóch słów używanych w definiensach: *giminaičiai* ‘krewni’ i *šeimyna* ‘służba’. Prześledźmy powiązania wyrazu *šeima* ‘rodzina’ z tymi słowami.

W LKŽ słowo *šeimyna* ma następujące znaczenie związane z rodziną:

1. rodzina;
2. ludzie mieszkający w jednym domu;
3. najemnicy, słudzy; historycznie: niewolni robotnicy dworu.

Wyraz *giminé* ma następujące znaczenia, które są ważne dla analizy pojęcia RODZINA:

1. ktoś spokrewniony z kimś, plemię;
2. krewni;
3. rodzina, dom;
4. pochodzenie;
5. w pierwotnej społeczności – główna forma organizacji społeczeństwa, związek dużych rodzin połączonych więzami pokrewieństwa i więzami ekonomicznymi;
6. naród;
7. pokolenie.

Definicje słów *šeimyna* i *giminé* pokazują, że odnoszą się one do wąsko rozumianego pojęcia RODZINY, z drugiej strony jednak nie budzi wątpliwości to, że rodzina jest postrzegana jako wspólnota połączona nie tylko więzami krwi, ale także wspólnymi interesami, przynależnością do mniejszej grupy społecznej i całego narodu, a nawet pokolenia. Rodzina jest środowiskiem, które kształtuje jednostkę, to rodzina może reprezentować zarówno naród, jak i państwo. Ludzi łączą nie tylko pochodzenie i pokrewieństwo, ale też wspólne cele, przede wszystkim praca.

2.2. Synonimy

Słownik synonimów (SŽ) definiuje rodzinę jako grupę „rodziców, dzieci i krewnych” i podaje bardzo niewiele znaczeniowo bliskich wyrazów. Są to analizowane powyżej słowo *šeimyna* oraz słowo *draugé*, którego jednym ze znaczeń jest „rodzina, krewni; rodzina (swoi i najemnicy)”. Słowo to jest semantycznie powiązane z czasownikiem *draugauti*: „pozostawać przyjaciółmi, komunikować się, przyjaźnić się”, co tylko podkreśla to, że rodzina może składać się z większych grup ludzi, często nawet kilku spokrewnionych rodzin, których łączą dobre, przyjazne stosunki. Zazwyczaj ludzie ci są w stanie mieszkać

pod jednym dachem, zjednoczeni pracą i stołem, o czym świadczą podane w słowniku dość archaiczne przykłady:

[3] *Jų trobon gyvena trys draugės.*

[W ich domu mieszkają trzy rodziny.] (LKŽ).

[4] *Jie apsidirba su sava drauge.*

[Wykonują wszystkie prace wspólnie, siłami swojej rodziny.] (LKŽ).

[5] *Darbas draugę mėgsta, stalas – ne.*

[Praca rodzinę kocha, ale stół – nie.] (LKŽ).

2.3. Antonimy

Słownik antonimów (AŽ) podaje tylko jedno słowo o przeciwstawnym znaczeniu do słów *šeima*, *šeimyna* ‘rodzice i dzieci mieszkający razem’ – *samdiniai* ‘pracownicy najemni’, rozróżniając w ten sposób osoby spokrewnione i osoby zaproszone do wspólnej pracy w rodzinie. Jednak przykłady podane w AŽ pokazują, że gospodarz traktuje zarówno domowników, jak i obcych równie dobrze, dbając o utrzymanie relacji sprzyjających dobrej pracy w gospodarstwie:

[6] *Geras gaspadorius nedaro jokio skyriaus tarp savo šeimynos ir samdinių.*

[Dobry gospodarz nie czyni różnicy między domownikami a najemnikami.] (LKŽ).

2.4. Derywaty

Liczne derywaty od słowa *šeima* podkreślają istotne cechy rodziny utrwalone w definicjach słownikowych. LKŽ poświadcza formy deminutywne, które są częstsze w tekstach gwarowych i folklorze niż w tekstach innego rodzaju, np. publicystycznych i literackich. Jak wiadomo, w tekstach tych zdrobnienia nie tylko mają pozytywne konotacje, ale także odzwierciedlają wspólne przeżycia (dobre i złe), miłość i bliskość:

[7] *Šiokią tokią šeimynukę auginam.*

[Jaką taką rodzinukę wychowaliśmy.] (LKŽ).

[8] *Metai buvo sunkūs, reikėjo vargšei našlei maitinti penketą šeimynėlės*

[Czasy były ciężkie, trzeba było wdowie wykarmić pięcioro dzieci.] (LKŽ).

[9] *Samdysiv šeimynužėlę, samdysiv šeimynužę, ale ne tinginužėlę, ale ne miegalužę*

[Wynajmę rodzinę, wynajmę rodzinę, ale nie leniwą, ale nie kłamliwą.] (LKŽ).

Pozytywne konotacje ma też derywat *šeimyniškas* ‘charakterystyczny dla rodziny, relacji rodzinnych, przytulny; ten, kto dba o rodzinę’. Zalety dużej rodziny są opisywane przez przymiotnik *šeimyningas*, *šeimynotas* ‘mający dużą rodzinę’ i specjalnie używane słowo na określenie dużej osady *šeimingas* ‘liczący wielu ludzi, mieszkańców, ludny’. O zdolności rodziny do bycia podstawą większej społeczności (gospodarstwa) świadczą leksemy oznaczające gospodarstwo domowe w dialektach – *šeimininkystė*, zachował się też wyraz na określenie całej wsi – *šeimatis* ‘gospodarstwo szlacheckie’. Znajduje to również odzwierciedlenie w szeroko rozpowszechnionych mikrotoponimach: *Šeiminiškiai*, *Šeimynlaukis* oraz w nazwisku *Šeimys*. Osoba, która nie założyła rodziny lub nie posiada dużego gospodarstwa, jest postrzegana negatywnie: *bešeimynis* ‘który nie ma rodziny i służby’, *bešeimis* ‘który nie ma rodziny’, a gospodarstwo bez pana to *bešeimininkis* ‘(pozostały) bez pana’.

2.5. Etymologia

Smoczyński (1982, s. 228; 2016, ss. 1271–1272) łączy słowo *šeimà* z bałto-słowiańskim rdzeniem **šeim-/šaim-*, pochodzącym od ide. **k’eim-m-/k’oim-m-*: lit. *šeimà*, obok *šeimyna* ‘rodzina wraz z gospodarstwem domowym, najemnicy’, łot. *sàime* ‘najemnicy, rodzina w szerokim znaczeniu’, prus. *seimīns* ‘służba domowa’, *sēm̃* ‘osoba’ i zbiorowe *sēm̃ja* ‘rodzina, dom rodzinny’, ros. *семья* ‘rodzina’. Słowo *šeima* jest dalej powiązane z ‘wioską’: lit. *káimas*. Por. też etymologię Toporowa: słowiańskie **sēm̃ja*, *sēm̃* itp. wywodzą się z ide. **koi-m-* (i nawet **koi-mi-*), które w językach bałtyckich pozyskują formy: (1) prus. *caymis*, lit. *káimas*, łac. *ciems* ‘wieś’; (2) prus. *seimīns*, lit. *šeimà*, łot. *sàime* ‘rodzina, domownicy’ (Toporov, 1980, ss. 151–154).

Jak wynika z analizy słownikowej uwzględniającej etymologię wyrazu *šeima* i jego znaczenia pochodne, słowo to oznaczało nie tylko krewnych, ale także pracowników najemnych, a nawet całą

społeczność wiejską. Zapisy słownikowe poświadczają, że członków rodziny łączy nie tylko wspólne pochodzenie, ale także wspólne zamieszkiwanie, praca i stół. O tym, że taka społeczność ma solidne fundamenty, świadczą również wyrazy derywowane podkreślające zalety dużej rodziny. Wraz ze zmianą starego porządku społecznego zmienia się postrzeganie rodziny jako rozszerzonej wspólnoty składającej się z domowników i najemników. Stare znaczenia zanikają, utrwalają się nowe, definiujące rodzinę jako małą społeczność lub, użyte przenośnie, określając grupę ludzi o wspólnych interesach.

2.6. Kolokacje, frazeologizmy

Kolokacje rzeczownika *rodzina* zostały wybrane głównie ze *Słownika współczesnego języka litewskiego* (DLKŽ) i danych korpusowych (DLKT).

Utrwalają one zróżnicowane funkcje rodziny. Jest ona kojarzona z domem, twierdzą, a nawet postrzegana jako małe państwo z własną strukturą i obowiązkami: *šeima – mano tikrieji namai* ‘moja rodzina jest moim prawdziwym domem’; *mano šeima – tvirtovė* ‘moja rodzina jest moją twierdzą’; *šeima – tarsi maža valstybė* ‘moja rodzina jest jak małe państwo’. Głównym celem rodziny jest wychowywanie dzieci (które są oczekiwane): *šeima laukiasi vaikelio* ‘rodzina czeka na dziecko’, *šeima nesusilaukė sūnų* ‘rodzina doczekała się syna’.

Rodzina powinna opiekować się dziećmi i wychowywać je oraz spełniać równie ważne funkcje emocjonalne polegające na kochaniu, wspieraniu i przyjmowaniu nowych członków rodziny: *šeima visokeriopai juo rūpinasi* ‘rodzina troszczy się o niego’; *šeima mane myli* ‘rodzina mnie kocha’; *šeima visapusiškai palaikė* ‘rodzina okazała wsparcie’; *šeima užaugino* ‘rodzina go/ją wychowała’; *šeima priėmė ją* ‘rodzina ją zaakceptowała’. Rodzina może istnieć też bez dzieci, kolokacje tego typu są częste: *šeima neturėjo vaikų* ‘rodzina nie miała dzieci’, *bevaikė šeima* ‘rodzina bezdzietna’.

Na podstawie kolokacji można wskazać kilka czynników, stanowiących podstawę funkcjonowania rodziny:

- a) wspólne podejmowanie decyzji: *šeima dažniausiai aptardavo* ‘rodzina zwykle dyskutowała’; *šeima pareikalavo* ‘rodzina zażądała’; *šeima pripažino* ‘rodzina uznała’; *šeima tuoj pasistengė* ‘ro-

dzina podejmowała wysiłek'; *šeima džiugiai atiduodavo* 'rodzina z radością oddawała'; zdolność do wspólnego podejmowania decyzji jest szczególnie podkreślana przez stwierdzenie: *šeima susikalba be žodžių* 'rodzina porozumiewa się bez słów';

- b) wspólne emocje (negatywne i pozytywne): *šeima gali džiaugtis* 'rodzina potrafi być szczęśliwa'; *visa šeima leipo juoku* 'cała rodzina śmiała się'; *šeima tyliai pavydi* 'rodzina po cichu zazdrości'; *šeima juk laiminga* 'rodzina mimo wszystko jest szczęśliwa';
- c) wspólnie ponoszone konsekwencje własnego słusznego lub niesłusznego postępowania lub społeczna ocena całej rodziny: *šeima turėtų jaustis pamaloninta* 'rodzina powinna czuć się zaszczycona'; *mūsų šeima būtų apdrabstyta purvais* 'nasza rodzina byłaby pohańbiona'; *nukentės šeima* 'rodzina będzie cierpieć', *šeima nepražus* 'rodzina nie zginie';
- d) zamieszkiwanie w jednym domu lub mieszkaniu: *šeima gyvena kartu* 'rodzina mieszka razem'; *parsirado kaimynas su visa šeima* 'sąsiad wprowadził się z całą rodziną'; *šeima persikels* 'rodzina się przeprowadzi'; *visa šeima dingo* 'cała rodzina zniknęła'; czasem podkreślane są złe warunki mieszkaniowe: *šeima tūnojo viename kambarėlyje* 'rodzina gnieździła się w jednym pokoiku';
- e) wspólna praca: *šeimos verslas* 'rodzinny biznes'; *šeima augino galvijus* 'rodzina hodowała bydło'; *ūkį šeima apeidavo* 'gospodarstwo było dogłądane przez rodzinę';
- f) wspólny stół łączący członków rodziny: *su šeima sėsdavai prie pietų stalo* 'siadało się z rodziną do stołu na obiad'; *visa šeima ap-sėdus garuojantį bulvių puodą* 'rodzina siadała do jedzenia, cała rodzina siadała do parującego garnka ziemniaków';
- g) wspólne uroczystości i obrzędy religijne: *šeima švęstų* 'rodzina świętowałaby'; *visa šeima persižegnojo* 'cała rodzina przeżegnała się';
- h) chęć spotkania się: *šeima vėl susibėga į krūvą* 'rodzina znów się razem zbiera'; *šeima dar laukia susitikimo* 'rodzina wciąż czeka na spotkanie'; *visa šeima čia susirinko* 'cała rodzina się tu zebrała'.

Wybrane konteksty dowodzą, że przebywanie poza rodziną jest postrzegane negatywnie i zawsze wpływa na jakość życia jednostki, powodując szkody moralne: *atsisveikinusi su šeima* 'pożegnanie z rodziną'; *Lietuvoje likusi šeima* 'rodzina pozostawiona na Litwie'; *mano šeima iširo* 'moja rodzina rozpadła się'; *mano užmirštoji šeima* 'moja

zapomniana rodzina'; *susijungti su šeima* 'połączyć się z rodziną'; *šeima nebūtų išskirta* 'moja rodzina nie została rozdzielona'.

Z kolokacji wynika też, że każda rodzina jest powiązana z innymi rodzinami. Choć najczęściej charakteryzowana jest jako *nasza* rodzina, *moja* rodzina, to pojawiają się też inne opisy, które wskazują na jej złożoną strukturę: *dukters šeima* 'rodzina córki'; *sesers šeima* 'rodzina siostry'; *motinos šeima* 'rodzina matki'; *mamos giminių šeima* 'rodzina krewnych matki'; *mano vaikinų šeima* 'rodzina mojego chłopaka'.

Istnieje kilka sposobów określenia wartości rodziny. Pozytywne oceny rodziny dotyczą jej jedności i wzajemnego wspierania się jej członków: *darni šeima* 'spójna rodzina'; *draugiška ir vieninga šeima* 'przyjazna i zjednoczona rodzina'; *tvary šeima* 'zrównoważona rodzina'; *puikiai sutarianti šeima* 'rodzina, która dobrze się dogaduje'.

Wielkość rodziny i panujący w niej dostatek są również uważane za kryterium pozytywnej oceny. W rodzinie powinny być dzieci, wtedy postrzegana jest ona jako „prawdziwa”: *visų gerbiama šeima*, *didelė ir turtinga* 'rodzina szanowana przez wszystkich, duża i bogata'; *didžiulė jos išsvajota šeima* 'duża, wymarzona przez nią rodzina'; *tikra šeima* – *vyras, žmona ir du suaugę vaikai* 'prawdziwa rodzina – mąż, żona i dwoje dorosłych dzieci'.

Uczciwe życie, dobre kontakty, wspólna praca decydują o rodzinnym szczęściu, taka rodzina jest wzorem dla innych (lub może wyglądać wzorowo wtedy, gdy jej wady są ukryte): *pavyzdinė laiminga šeima* 'wzorowa, szczęśliwa rodzina'; *šeima atrodo tokia pavyzdinė* 'rodzina, która wygląda wzorowo'; *šeima garsėjo* 'rodzina, która była sławna'; *šeima labai kilminga ir garsi* 'rodzina, która była bardzo szlachetna i sławna'.

Negatywnie oceniana jest rodzina, w której nie przestrzega się zasad moralnych i postępuje niezgodnie z akceptowanymi społecznie normami: *nedėkinga šeima* 'niewdzięczna rodzina'; *nestipri šeima* 'niestabilna rodzina'; *šeima sugedusi* 'zepsuta rodzina'; *bepročių šeima* 'rodzina wariatów'; *iš bėdos galėjai pavadinti šeima* 'rodzina, którą z trudem można nazwać rodziną'; *šeima labai klatinga* 'rodzina, która jest bardzo przebiegła'.

Cechy właściwe rodzinie mogą przyjąć osoby, próbujące stworzyć rodziny zastępcze dla samotnych, porzuconych dzieci: *globėjū šeima* ‘rodzina zastępcza’.

Kolekcje wskazują na wartości utożsamiane z rodziną: dom, ojczyzna i ojczysty kraj: *šeima, namai, vaikai* ‘rodzina, dom, dzieci’; *Lietuva, šeima ir draugai* ‘Litwa, rodzina i przyjaciele’; *žmogus, šeima ar šalis* ‘człowiek, rodzina lub kraj’; *šeima, liaudis ir tauta* ‘rodzina, ludzie i naród’.

Z analizy kolokacji wynika, że współczesna rodzina pełni nieco inne funkcje i opiera się na nieco innych zasadach niż tradycyjna patriarchalna rodzina – odgrywa ona rolę emocjonalnego filaru, schronienia przed światem. Wspólna praca, która łączyła patriarchalną rodzinę, sprowadza się dziś do wspólnego podejmowania decyzji. Zachowywane są zasady moralne i normy życia społecznego, które łączą rodzinę jako ważną komórkę społeczną.

3. Dane ankietowe

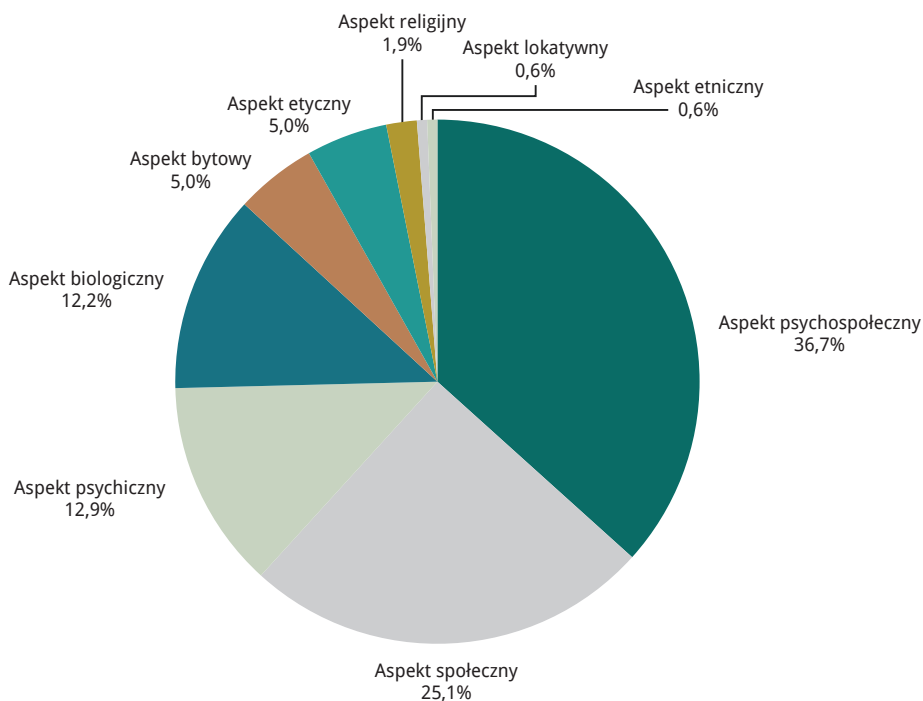
Ankieta została przeprowadzona w maju-czerwcu 2016 roku zgodnie z założeniami projektu EUROJOS. W badaniach uczestniczyli studenci i doktoranci Uniwersytetu Wileńskiego z wydziałów filologii, historii, medycyny, fizyki, matematyki i informatyki. Do analizy wytypowano łącznie 100 kwestionariuszy: 48 kwestionariuszy od osób z kierunków ścisłych (18 mężczyzn, 30 kobiet) i 52 kwestionariusze od studentów nauk humanistycznych (20 mężczyzn, 32 kobiety). Uczestnicy zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie, czym jest dla nich prawdziwa RODZINA.

Uzyskano następujące wyniki: N 100; W 319; D 40; Ws 61,8%, gdzie N – liczba respondentów; W – liczba fraz użytych przez wszystkich respondentów; D – liczba deskryptorów; D1: 41; Ws – wskaźnik stereotypizacji.

„Prawdziwa rodzina” jest definiowana przez respondentów przede wszystkim w aspektach psychospołecznym i społecznym, znacznie rzadziej – psychicznym, biologicznym, bytowym, etycznym i religijnym. Najrzadziej wskazywane były cechy należące do aspektu lokatywnego i narodowościowego. Procentowy udział poszczególnych aspektów przedstawia wykres 1. Do podstawowych należy od-

nieść następujące deskryptory: miłość (P) 41, 12,9%; krewni, osoby spokrewnione (G) 38, 11,9%; bliscy ludzie (A) 26, 7,8%; poszanowanie wolności drugiej osoby (A) 20, 6,3%.

Wykres 1. Cechy litewskiej rodziny (na podstawie danych ankietowych).

Źródło: opracowanie własne

Ankietowani szczególnie często podkreślali, że rodzina jest obecnie budowana na miłości, podczas gdy w przeszłości dominowały takie czynniki jak pożytek i użyteczność. Miłość jest elementem łączącym wszystkich członków, nie tylko mężczyznę i kobietę zawierających związek małżeński. Równie ważny w rodzinie jest wzajemny szacunek, wolność członków rodziny nie jest ograniczana, każdy ma swoją osobistą przestrzeń. Silny nacisk kładzie się na potrzebę zachowania wolności przez dzieci, posiadania przez nie własnego zdania oraz możliwości swobodnego wypowiedzania go. Bardzo waż-

ne jest zachowanie indywidualności przez każdego członka rodziny, zapewnić je i dbać o nie powinni starsi członkowie rodziny. Niemniej jednak dość emocjonalne wypowiedzi na temat prawa dziecka do bycia sobą i swobodnego rozwoju wyraźnie pokazują, że tego typu problemy mogą pojawić się w rodzinie.

Jeśli chodzi o skład rodziny, studenci uważają, że składa się ona z osób spokrewnionych. Mogą to być bliscy lub dalecy krewni. Niektórzy definiują rodzinę raczej abstrakcyjnie, mówiąc, że są to po prostu bliscy sobie ludzie. Prawie 5% respondentów twierdzi, że ich rodzina to nie tylko krewni, ale także grupa przyjaciół, ludzie, z którymi łączy ich więź duchowa.

Za ważny wyznacznik uważa się wzajemne zaangażowanie w sprawę rodziny i jej członków, poświęcenie oraz pomoc i wsparcie w każdej sytuacji. Mówi się nawet, że poczucie obowiązku i odpowiedzialność wobec innych są w rodzinie ważniejsze niż miłość, że poświęcenie się jest podstawą rodziny. Ważny jest stały kontakt z rodziną, spotkania, bycie razem, które daje radość, siłę i wytrwałość. Rodzina jest podstawą kształtowania się osobowości, dobrego wychowania, miejscem wpajania wartości. Młodzi ludzie nazywają również rodzinę swoim domem, do którego chcą wracać, bowiem tam są ciepłe relacje i drodzy im ludzie.

Wiele z deskryptorów obejmuje mniej niż trzy procenty cytatów-segmentów wskazanych przez ankietowanych, niemniej jednak są one ważne, bo doprecyzowują podstawowe cechy rodziny. Młodzi ludzie opowiadają się za rodziną zjednoczoną i silną „jak pięść”, cenią szczerość, zaufanie i lojalność, duchową więź z rodziną i poczucie bezpieczeństwa, jakie ona zapewnia. Nieco odosobnione jest stanowisko, zgodnie z którym istotę rodziny stanowią szczęśliwe dzieci. Poruszane jest także zagadnienie rodziny homoseksualnej i związków partnerskich (jedna opinia – 0,3%; respondenci uważają, że takie związki nie stanowią rodziny). Nieliczni postrzegają rodzinę jako część państwa, podkreśla się jej złożoną strukturę i funkcje pełnione w społeczeństwie. Sześciu respondentów kojarzy rodzinę ze wspólną modlitwą i obrzędami religijnymi (1,9%), pozytywnie postrzegane jest także małżeństwo zawarte w kościele.

4. Dane tekstowe

4.1. Przysłowia

Przysłowia dostarczają cennych informacji o rodzinie, ujawniają ludowy sposób jej postrzegania, uzupełniają słownikowe oceny zbliżonymi opisami (JV638). Na uwagę zasługują niektóre z nich.

Rodzina, w najszerszym tego słowa znaczeniu, składa się nie tylko z osób spokrewnionych, ale także z najemników. Przysłowia jednak podkreślają, że najemnicy nie są ludźmi godnymi zaufania: *Šeimynyktis turi dvi akis, o gaspadorius – šimtą* [Służba ma dwoje oczu, ale gospodarz ma ich sto]. Takie osoby jak synowa lub służąca nie należą do rodziny: *Pupa – ne javas, ožka – ne gyvulys, merga – ne žmogus, marti – ne šeimyna* [Bób – nie zboże, koza – nie zwierzę, służąca – nie człowiek, synowa – nie rodzina].

Relacje rodzinne są oparte na wspólnie wykonywanej pracy, co ma związek z dostatkiem i zapewnieniem pożywienia: *Kur šeimyna, ten ir duona* [Gdzie rodzina, tam i chleb]. Relacje w rodzinie są budowane na zgodzie i porozumieniu: *Vieningoje šeimoje ir duona skanesnė* [W zgodnej rodzinie i chleb lepiej smakuje].

Przysłowia ujawniają też następne ważne cechy rodziny: powinna być duża – *Vienas vaikas šeimoj – prapultis* [Jedno dziecko w rodzinie to klęska]; zbudowana na poprawnych relacjach, utrwalonej gradacji, kiedy to jej głową jest gospodarz, od niego bowiem zależy dobre funkcjonowanie gospodarstwa domowego: *Jeigu gaspadorius bus, šeimyna dirbs* [Jeżeli będzie gospodarz, rodzina będzie pracować]. Gospodyni cementuje rodzinę: *Kol yra mama, tol yra šeima* [Jak długo jest matka, jest rodzina], jej rola jest znacząca w kontekście pracy: *Kuri šeiminkė tvarkinga, tai ten šeimyna darbinga* [Jeżeli gospodyni porządna, to rodzina robotna].

Przysłowia podkreślają odrębność i autonomię każdej rodziny, co pozwala na utrzymanie w niej jedności – każda rodzina ma własne poglądy na życie. Rodziny na ogół wspierają się wzajemnie, nie pochwala się ingerowania w sprawy innych rodzin: *Kiek šeimų, tiek kiemų* [Ile rodzin, tyle zagród]; *Į svetimo šeimą nelįsk* [Nie wtrącaj się do obcej rodziny].

4.2. Teksty publicystyczne

Poddane analizie dane korpusowe zostały uzupełnione o materiały pochodzące z portali internetowych i tekstów popularnonaukowych. Łącznie przeanalizowano około 400 cytatów. Poniżej przytoczono tylko wybrane przykłady, wskazujące na dotychczas niewymienione cechy rodziny lub takie, które dodatkowo uzasadniają trafność wcześniej przedstawionych ocen.

Przeciętny Litwin, który zastanawia się nad wartością i celem rodziny, przedstawia ją jako miejsce, gdzie panują prawdziwe, czyste uczucia. Rodzina kojarzy mu się ze szczerością, intymnością, otwartością. Rodzina jest podobną wartością jak praca:

[10] „Šeima“ – žodis, kuris asocijuojasi su šiluma. Tai vieta, kur turėtų būti gera, jauku, saugu. Šeimoje atsiskleidžia žmogaus savybės, kurios darbe, tarp draugų, viešose vietose dažniausiai yra nedemonstruojamos. Taigi šeima – tai dar ir intymumas, atvirumas, nuoširdumas...

[„Rodzina” to słowo, które konotuje ciepło. To miejsce, w którym człowiek powinien czuć się dobrze, przytulnie, bezpiecznie. Rodzina ujawnia ludzkie cechy, które zwykle nie są pokazywane w pracy, wśród przyjaciół, w miejscach publicznych. Tak więc rodzina to także intymność, otwartość, szczerość...] (Moderni šeima, b.d.).

[11] *Man laimė – tai šeima ir mėgstamas darbas, nė vieno negalėčiau atsisakyti. [Dla mnie szczęście to rodzina i praca, którą kocham, z żadnej nie mógłbym zrezygnować.]* (DLKT, Kauno diena, 1999).

Rodzina jako jednostka społeczna opiera się na byciu razem i porozumieniu, które ją umacnia. Poważne problemy pojawiają się wówczas, gdy członkowie rodziny nie mają czasu dla siebie i nie rozmawiają ze sobą szczerze. Stanowi to zagrożenie dla rodziny jako podstawowej komórki społecznej zjednoczonej nie tylko przez wspólnie doświadczane emocje, ale także dzięki wspólnym interesom, wspólnym celom i wspólnym poglądom:

[12] *Tada visa šeima draugiškai susėdo vakarienės, dalijosi dienos džiaugsmais ir vargais, paskui pažiūrėjo „Panoramą“, apsidžiaugė, kad poryt trupučiuką atšils...*

[Potem cała rodzina zasiadła razem do obiadu, wszyscy dzielili się radościami i smutkami dnia, potem oglądali *Panoramę* i cieszyli się, że pojutrze będzie trochę cieplej....] (DLKT, bernardinai.lt, 17 II 2007).

[13] *Lazutką šeima tikrai buvo darni. Ją stiprino, matyt, ir artimos abiejų pažiūros.*

[Rodzina Lazutków była z pewnością zgodna. Najwyraźniej wzmacniały ją bliskie poglądy obu stron]. (DLKT, Areška, 2007).

[14] *Dabartiniu laiku šeimos problemos tapo ypač opios: tėvai ir vaikai vis dažniau atsiskiria vieni nuo kitų, jie vis daugiau užsiėmę, kaskart vis mažiau laiko lieka bendravimui, bendram darbui ir poilsui.*

[W dzisiejszych czasach problemy rodzinne stały się szczególnie dotkliwe: rodzice i dzieci są coraz bardziej oddzieleni od siebie, są coraz bardziej zajęci i pozostaje coraz mniej czasu na komunikację, wspólną pracę i wypoczynek.] (DLKT, bernardinai.lt; 10 I 2015).

W tekstach publicystycznych ujawnia się też aspekt bytowy – kwestia domu rodzinnego, w którym wychowują się dzieci, rozwijają się osobowości i tworzy się idealny, wymarzony związek każdego człowieka z rodziną. Często w tym kontekście pojawia się problem niskich dochodów i ubóstwa:

[15] *Bet kiti kompetentingi analitikai sako, kad Lietuvoje su gyventojų būsto įsigijimu yra tragiška padėtis – kainos pakilusios tiek, kad jauna šeima neturi galių mybių įsigyti nuosavą būstą.*

[Ale inni kompetentni analitycy mówią, że na Litwie sytuacja mieszkaniowa jest tragiczna – ceny wzrosły do tego stopnia, że młoda rodzina nie może sobie pozwolić na zakup własnego mieszkania.] (DLKT, Verslo žinios, 21 V 2007).

[16] *Mano šeima tėvų dėka turi kur gyventi, neteko pasijusti benamiu. Pagal Prezidento skaičiavimus, mes net nesame žemiau skurdo ribos gyvenanti šeima.*

[Dzięki moim rodzicom moja rodzina ma gdzie mieszkać i nigdy nie byłam bezdomny. Według obliczeń prezydenta my nawet nie jesteśmy rodziną żyjącą poniżej granicy ubóstwa.] (DLKT, Gimtasis krastas, 1996).

Rodzina jest również instytucją kształtującą osobowość, miejscem wychowania dzieci. Pełni ona te funkcje wspólnie ze szkołą, środowiskiem i Kościołem. Jakość i znaczenie wychowania rodzinnego są szczególnie mocno podkreślane, stawiana jest ona wyżej od innych instytucji pełniących podobne zadania:

[17] *Žmogaus bruožai, gabumai, polinkiai, formuojami pagrindiniai ir svarbiausi asmenybės dainiai – valia, protas, jausmai. Todėl lemiama vaidmenį vaidina šeima, sudaranti vaikui tinkamas ne tik materialines, bet ir moralines vystymosi sąlygas. Vaikas šeimoje patiria pirmuosius įspūdžius, įgyja patirties.*

[Ludzkie cechy, zdolności, skłonności, kształtowanie podstawowych i najważniejszych cech osobowości – woli, umysłu, emocji. Dlatego rodzina odgrywa decydującą rolę w tworzeniu odpowiednich warunków dla rozwoju dziecka, zarówno materialnego, jak i moralnego. W rodzinie dziecko doświadcza pierwszych wrażeń i zdobywa doświadczenie.] (DLKT, Pedagogika, VPU, 2003).

[18] *Juk išauklėtas, padorus žmogus nepadarys niekšybės ne todėl, kad jis prieš tai sau suks galvą: daryti ar nedaryti? Jo dvasioje šeima, mokykla, bažnyčia, aplinka įskiepijo tam tikrus tvirtus principus.*

[Dobrze wychowana, przyzwoita osoba nie popełni występku, ponieważ najpierw zastanawiała się, czy to zrobić, czy nie? W jej świadomości rodzina, szkoła, Kościół i środowisko zaszczyliły pewne solidne zasady.] (DLKT, Kauno diena, 1997).

Rodzina jest ważna ze względu na wartości, które kształtuje, oraz społecznie obowiązujące normy moralne i etyczne, które od niej zależą, dlatego troska o nią jest postrzegana jako istotne zadanie:

[19] *Kiekviena šeima yra unikali (nepakartojama) visų pirma savo vertybių pasauliu. Ją veikia humanistinės, nacionalinės, šeimos gyvensenos vertybės.*

[Każda rodzina jest wyjątkowa, przede wszystkim w swoim świecie wartości. Wpływają na nią humanistyczne, narodowe wartości życia rodzinnego.] (DLKT, Pedagogika, VPU, 1995).

[20] *Šeima yra naujos kultūros laidininkas. Nėr kuo ją pakeisti. Šeima yra tikrosios meilės mokykla. Fundamentinė etika, jos pagrindas – stabili šeima kaip visuomenės fundamentas.*

[Rodzina jest dawcą nowej kultury. Nie ma ona analogii. Rodzina jest szkołą prawdziwej miłości. Podstawą fundamentalnej etyki jest stabilna rodzina, która stanowi też fundament społeczeństwa...] (DLKT, Šiaurės Atėnai, 1997).

W dyskursie religijnym podkreślane jest zobowiązanie rodziny do pielęgnowania życia, bycia źródłem dobra i miłości oraz podtrzymywania tradycji religijnych. Rodzinę łączy nie tylko wspólne życie i prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego, ale także wspólna wiara i modlitwa:

[21] *Popiežius Jonas Paulius II ne veltui tiek dėmesio skiria šeimai. Ji yra pradžią pradžiai, joje gali gimti gėris, bet gali atsirasti ir blogis. Šeima perduoda gyvybę, bet ji gali ir sunaikinti ją.*

[Papież Jan Paweł II nieprzypadkowo poświęca tyle uwagi rodzinie. Jest ona początkiem początków, gdzie może narodzić się dobro, ale także gdzie może

narodzić się zło. Rodzina przekazuje życie, ale może je także zniszczyć.] (DLKT, Caritas, 1996).

[22] *Ne, neįsivaizduoju tokių Kalėdų (be šeimos). Bet jeigu taip atsitiktų, tai būtina liktų malda, kurioje dėkočiau už tai, kad šeima ir artimieji gyvi, sveiki, turi darbo ir duonos, gražiai sugyvena*

[Nie, nie wyobrażam sobie takich świąt (bez rodziny). Ale gdyby tak się stało, to koniecznie zostałaby mi modlitwa dziękczynna za to, że moja rodzina i bliscy żyją, są zdrowi, mają pracę i chleb oraz łączą ich dobre kontakty, dobrze się dogadują.] (DLKT, Kauno diena, 1999).

Różne dyskursy podkreślają znaczenie zachowania instytucji małżeństwa. Opinia publiczna jest niemalże jednomyślna, większość uważa, że tylko osoby pozostające w związku małżeńskim tworzą rodzinę. Zwrócono również uwagę na zagrożenie, jakie niosą dla instytucji rodziny niesformalizowane związki. Takim rodzinom nie poświęca się wiele uwagi, ta problematyka rzadko jest obecna w dyskursie publicznym:

[23] *Šeima – tai oficialiai savo santykius įteisinę žmonės. Kokia gali būti šeima tarp susibėgusių vyro ir moters.*

[Rodzina to grupa ludzi, którzy uregulowali prawnie swój związek. Jaki rodzaj rodziny może istnieć między żyjącymi w wolnym związku mężczyzną i kobietą.] (DLKT, www.delfi.lt; 9 X 2011).

[24] *Šeima gali būti ir du vienos lyties asmenys, savanoriškai gyvenantys poroje.*

[Rodzinę mogą stanowić również dwie osoby tej samej płci żyjące dobrowolnie jako para.] (DLKT, www.delfi.lt; 9 X 2011).

O instytucji małżeństwa mowa jest także w dyskursie politycznym, gdzie rodzina postrzegana jest jako fundament państwa. Rodzina jest uważana za podsystem złożonego systemu społecznego – rodzina i państwo są współzależne.

[25] *[...] įsipareigojanti valstybės pozicija šeimos atžvilgiu. Konceptija būtent ir siekia įtvirtinti Lietuvos Respublikos konstitucinę nuostatą, kad šeima yra valstybės ir visuomenės pagrindas*

[...] wiążące stanowisko państwa wobec rodziny. Konceptja ma na celu umocnienie konstytucyjnego stanowiska Republiki Litewskiej, zgodnie z którym rodzina jest fundamentem państwa i społeczeństwa.] (DLKT, bernardinai, 2007).

[26] *Šeima iš tikrųjų yra aukščiau nei valstybė – ji be šeimos negali egzistuoti ir normaliai vystytis.*

[Rodzina tak naprawdę jest ważniejsza od państwa, które nie może istnieć i normalnie rozwijać się bez rodziny.] (DLKT, Pilietinės minties institutas, 5 X 2007).

5. Syntetyczna analiza danych

5.1. Układ aspektowy podstawowych cech RODZINY

Różne typy źródeł wykorzystanych do rekonstrukcji językowego i kulturowego obrazu RODZINY wskazują nie tylko na genezę tego pojęcia, ale także na postrzeganie go przez współczesnych użytkowników języka. Aby zapewnić wyczerpujący opis konceptu, odwołamy się do analizy aspektowej; koncentrować będziemy się na cechach, które stanowią jego rdzeń, niemniej jednak omówimy także te, które zajmują obszary peryferyjne w strukturze znaczenia.

Podstawowe cechy litewskiej rodziny przynależą do aspektu społecznego, psychospołecznego, psychicznego, biologicznego, religijnego i bytowego.

Cechy zakwalifikowane do **aspektu społecznego** dotyczą rozumienia rodziny jako komórki społecznej. Rodzina ma złożoną strukturę i pełni szereg funkcji. Składa się z osób, które łączy nie tylko pokrewieństwo, ale także wspólna praca i wspólne interesy. Ze względu na wykonywaną wspólnie pracę i wspólne cele, do których dążą, członkami rodziny są również najemnicy (*šeimyna, draugė*). Podział ról w rodzinie znajduje odzwierciedlenie w derywatach, które pozytywnie charakteryzują gospodarzy (*šeimininkai*) i zdolność innych członków rodziny do zachowywania się w określony sposób – *šeimyniškai*. Przysłowia wskazują na konieczność zachowania harmonii w rodzinie i świadczą o jej gradacji, a także dowodzą, że najemni pracownicy są mniej odpowiedzialni niż członkowie rodziny (*Merga ne šeimyna, ožka – ne galvijas* [Służąca to nie rodzina, koza to nie zwierzę]). Kolokacje wybrane ze współczesnych dyskursów akcentują podobieństwa między rodziną i państwem (*šeima – maža valstybė* – ‘rodzina to małe państwo’). Odpowiedzi ankietowe poruszają zagadnienia rodzin jednopłciowych w ograniczonym zakresie,

ostrożnie i raczej wartościują je negatywnie, wspominając o rodzinie niepełnej i relacjach partnerskich. W tekstach mowa o rodzinie jako jednostce państwa, co pozwala wnioskować o istotnych funkcjach społecznych przypisywanych rodzinie.

Współczesna rodzina ma wobec państwa ważne zobowiązania, które nie zostały zidentyfikowane w dyskursie historycznym. W przeszłości członków rodziny łączyła wspólna praca na roli, która była ich głównym źródłem utrzymania. Obecnie rodzina jest powołana do zawarcia małżeństwa i wychowania dzieci na prawych obywateli. Rodziny wielodzietne są postrzegane jako modelowe, a rodziny bezdzietne nie mają racji bytu. Aby zapewnić dobrobyt rodzinie i społeczeństwu, państwo musi chronić instytucję małżeństwa, zapewniać wsparcie rodzinom oraz kształtować moralne i uczciwe relacje rodzinne. Zmiany zachodzące we współczesnej rodzinie znalazły odzwierciedlenie w ankietach (*Lietuviška šeima tapo beveidė – palaida, užmiršusi savo pareigas, valstybės neremiamą* [Litewska rodzina nie ma twarzy – nietrwała, nieświadoma swoich obowiązków, pozbawiona wsparcia państwa]).

Na podstawie cech przypisanych do **aspektu psychospołecznego** można sformułować drugie ważne bazowe wyobrażenie rodziny: jest ona postrzegana jako autonomiczna jednostka oparta na relacjach międzyludzkich. Rodzinę powinny charakteryzować dobre, przyjazne relacje przynoszące radość wszystkim jej członkom, zaufanie, szacunek i tolerancja, wsparcie i pomoc. W rodzinie szanuje się wolność, umiejętność akceptowania innych z ich mocnymi i słabymi stronami, ważne są spotkania i kontakty (dzieci potrzebują ciepłych relacji z rodzicami). W rodzinie dochodzi też do kłótni i nieodpowiednich zachowań. Wspólne zainteresowania i podzielenie przekonań są również ważnym ogniwem. Wspólne życie nie jest łatwe i tylko ucząc się kompromisu, można stworzyć dobrą, harmonijną rodzinę. Znajduje to odzwierciedlenie w powiedzeniach: *šeima kuriama; šeima yra pašaukimas; trapus santykiai su šeima* ‘rodzina jest zbudowana’; ‘rodzina jest powołaniem’; ‘relacje rodzinne są kruche’.

Aspekt psychiczny dotyczy postrzegania rodziny jako źródła uczuć. Deskryptor miłość był najczęściej wskazywany w ankietach, przynależał do niego 13% wszystkich wypowiedzi o rodzinie (*šeimoje*

jautiesi mylimas; šeima kuriasi meilės pagrindu ‘w rodzinie czujesz się kochany’; ‘rodzina jest zbudowana na miłości’). Dyskurs publicystyczny ujawnił, że rodzina jest miejscem, do którego dobrze jest wracać, gdzie można znaleźć spokój i szczęście oraz odzyskać równowagę psychiczną. Współczesna rodzina składa się z bliskich osób, które łączy duchowa więź.

Główne cechy **aspektu biologicznego** dotyczą rozumienia roli pokrewieństwa w rodzinie. Wskazują na to definicje słownikowe, chociaż, jak zaznaczaliśmy, nie jest to jedyny aspekt decydujący o przynależności do rodziny. W języku litewskim utrzymuje się przekonanie, że ważni są ludzie, którzy razem pracują i mają wspólny cel. To właśnie czyni ich rodziną. Pozytywnie postrzegane są przez ankietowanych „więzy krwi”, które zapewniają poczucie bliskości. Jednocześnie pojawia się wyraźny motyw związany z obowiązkiem wobec rodziców, nie można bowiem budować rodziny bez szacunku dla przodków (*tie, kurie užmiršta savo tėvus, senelius, tikros šeimos, deja, nesukurs* [ci, którzy zapominają o swoich rodzicach i dziadkach, niestety nie zbudują prawdziwej rodziny]).

Aspekt bytowy ujawnia dwie następne, równie ważne cechy rodziny. Po pierwsze, rodzina jest definiowana jako wspólny dom, w którym spotykają się jej członkowie, i szerzej – rodzina jest komórką większego społecznego systemu gospodarczego. Materiał słownikowy i derywaty pokazują, że rodzina musi żyć razem, mieć wspólny dom, który jest twierdzą i schronieniem dla jej członków. Dyskurs publicystyczny wskazuje na trudne warunki życia oraz na trudności, z jakimi mierzą się rodziny, aby pozwolić sobie na własny dom. Teksty zamieszczane w Internecie świadczą o tym, że rodziny cierpią z powodu ubóstwa i niskich zarobków. Zachęca się państwo do dbania o sytuację materialną rodzin. Według danych słownikowych, ankiet i korpusów dla podtrzymywania więzi rodzinnych znaczenie mają wspólne smaczne posiłki.

Aspekt religijny nie jest dominujący, ale wskazanie na rodziny stojące na straży tradycji religijnych opartych na wspólnej modlitwie czy obchodzeniu świąt jest istotne, wprawdzie w nielicznych, ale przekonujących kontekstach. W słownikach pozytywnie oceniana jest chęć spotkania się przy świątecznym stole. Młodzi ludzie wspo-

minają w ankietach o wspólnym uczestnictwie we mszy świętej, opowiadają się także za małżeństwem zawartym w kościele. Dyskurs religijny broni wiary, na której opiera się małżeństwo, i chroni nowe, nienarodzone życie.

Podstawowe cechy rodziny można ująć w postaci definicji kognitywnej: RODZINA to grupa ludzi połączonych pokrewieństwem, gdzie równie ważne są wspólne zainteresowania i wspólnie wykonywana praca. We współczesnym społeczeństwie relacje emocjonalne i więzi duchowe między ludźmi są bardzo ważne, dlatego bliscy sobie ludzie, którzy się nawzajem rozumieją i wspierają, są uważani za członków rodziny. Rodzina jest źródłem czystych uczuć, stoi na straży dobrych cech jednostki, przyczynia się do jej rozwoju i zachowuje wolność wszystkich swoich członków.

5.2. Profile litewskiej RODZINY

Analiza źródeł historycznych oraz dyskursu gwarowego (teksty w LKŽ) i ludowego (paremie) umożliwia prześledzenie genezy pojęcia RODZINA i opisanie zmiany jego rozumienia, a także zidentyfikowanie subiektywnych postaw różnych warstw społecznych wobec rodziny.

Archaiczny profil o patriarchalnych korzeniach jest głęboko utrwalony w świadomości Litwinów. Zgodnie z nim rodzina to grupa osób – krewnych i najemników – która łączy się z innymi podobnymi grupami w większe wspólnoty, aby przez pokolenia wykonywać ciężką pracę na roli i w ten sposób zarabiać na życie. Świadczy o tym etymologia tego słowa. Wskazuje ona na pierwotne znaczenie wyrazu, które obejmuje nie tylko nazewnictwo gospodarstw domowych (w tym pracowników najemnych), ale także całej wsi. Przysłowia podkreślają wysoką moralność tak licznej rodziny, wyraźnie akcentując dobre relacje między domownikami oraz rolę gospodarza jako głowy rodziny (leksem pochodzący od słowa *rodzina* jest używany na jego określenie). Źródła folklorystyczne dowodzą, że zwyczaj wspólnego zamieszkiwania w jednym domu przez kilka spokrewnionych rodzin był powszechny i głęboko zakorzeniony.

Współczesne źródła różnie profilują pojęcie RODZINY. Badania **dyskursu publicznego i języka mówionego** ujawniły obraz rodziny

jako źródła uczuć, wzajemnego zrozumienia, tolerancji i szacunku. Opiera się ona na zaangażowaniu, zaufaniu i wierności. **Dyskursy polityczne i prawne** przedstawiają oficjalne stanowisko państwa, zgodnie z którym rodzina jest częścią systemu politycznego i gospodarczego, jego komórką, która odgrywa określoną rolę w życiu narodu i państwa. Państwo deklaruje, że wspiera i chroni instytucję rodziny, że o nią dba, chociaż jednocześnie wykorzystuje ją dla osiągnięcia własnych celów. Przedstawiciele **instytucji religijnych** wspierają rodzinę i promują małżeństwo sakramentalne, gloryfikują je, bronią nowego życia i podtrzymują religijność w rodzinie. Zwolennicy **rodzin jednopłciowych** starają się legitymizować nietradycyjny pogląd na rodzinę, ale w istocie ukrywają takie związki, szukając sprzymierzeńców tylko wśród podobnych sobie. Bronią twierdzenia, że szczęście można osiągnąć w nietradycyjnej rodzinie. Chociaż związki partnerskie są szeroko rozpowszechnione we współczesnym społeczeństwie i są często omawiane na portalach internetowych oraz obecne w codziennym dyskursie, nie są uważane za rodzinę, są określane jako ‘wspólne życie’. Istotne jest to, że młodzież postrzega je jako „wygodne”, ale jednocześnie jako tymczasowe, niezapewniające stabilności i bezpieczeństwa.

Skróty

AŽ – *Antonimų žodynas. Lietuvių kalbos instituto leidykla* (Ermanytė, 2003).

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. (b.d.).

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (Keinys, 2012).

JV638 – *Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę* (1883).

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (Naktinienė i in., 2005).

SŽ – *Sinonimų žodynas* (Lyberis, 2002).

Bibliografia

Česnuitytė, V. (2012). Šeimos samprata: Lietuvos gyventojų subjektyvus požiūris. *Socialinis darbas*, 11(2), 257–270.

Jančaitytė, R. (2011). *Šeimos politikos formavimas Lietuvoje*. MRU.

Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę [JV638]. (1883). Spaustuvė Imperatoriškos Akademijos Mokslo.

Lietuvos šeima: Tarp tradicijos ir naujos realybės. (2009). Socialinių tyrimų institutas.

Mizaras, V. (2012). Teisė į šeimos gyvenimą: konstituciniai ir civiliniai teisiniai aspektai. W *Nepriklausomos Lietuvos teisė: Praeitis, dabartis ir ateitis*:

- Liber Amicorum J. Prapiesčiui (mokslinių straipsnių rinkinys)* (ss. 363–379). Vilniaus universitetas.
- Mizaras, V. (2013). Teisė į privatų gyvenimą: Tos pačios lyties asmenų teisės į šeimos gyvenimą apsaugos problematika. W *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: Patirtis ir iššūkiai (recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys)* (ss. 161–175). Vilniaus universitetas, Lietuvos notarų rūmai.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, R. (2012). *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje: (XX a. – XXI a. pradžia)*. Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ralys, K. (2010). Šeima kaip vertybė katalikų tikėjimo, amžiaus ir lyties aspektu. *Ugdymo psichologija*, 21, 42–48.
- Rutkovska, K. (2017a). Namai. W K. Rutkovska, I. Smetonienė, & M. Smetona, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (ss. 88–116). Vilniaus universiteto leidykla.
- Rutkovska, K. (2017b). Šeima. W K. Rutkovska, I. Smetonienė, & M. Smetona, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje* (ss. 116–148). Vilniaus universiteto leidykla.
- Skabeikytė-Kazlauskienė, G. (2004). Būties suvokimas lietuvių liaudies dainose. *Liaudies kultūra*, 3, 88–89.
- Tijūnėlienė, O. (2007). Akademinio jaunimo požiūris į dorovinę, dvasinę šeimos misiją. *Soter*, 23(51), 187–200. [https://doi.org/10.7220/2335-8785.23\(51\).12](https://doi.org/10.7220/2335-8785.23(51).12)
- Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., & Paukštytė-Šaknienė, R. (2008). *Lietuvių šeima ir pa-pročiai*. Mintis.

Korpusy, słowniki i opracowania słownikowe

- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. (b.d.). [DLKT]. Pobrano 11 lipca 2018, z <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=about>
- Ermanytė, I. (2003). *Antonimų žodynas* [AŽ]. Lietuvių kalbos instituto leidykla. <http://lkiis.lki.lt/antonimu>
- Keinys, S. (Red.). (2012). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [DLKŽ]. <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
- Lyberis, A. (2002). *Sinonimų žodynas*. Lietuvių kalbos instituto leidykla. <http://lkiis.lki.lt/sinonimu>
- Moderni šeima. (b.d.). Pobrano 11 lipca 2008, z <https://mokslai.lt/referatai/santykiai-poroje/moderni-seima-2265.html>
- Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (2005). *Lietuvių kalbos žodynas* (T. 1–20). Lietuvių kalbos institutas [LKŽ]. <http://www.lkz.lt>
- Smoczyński, W. (1982). Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego. *Acta Baltico-Slavica*, 14, 211–240.
- Smoczyński, W. (2016). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (2. wyd.). <https://archive.org/details/smozynski-sloownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016>
- Toporov, V. N. (1980). *Prusskij iazyk: Slovar': T. 3. I–K*. Nauka.

The Concept of FAMILY in the Lithuanian Language and Culture

This article presents an analysis of the concept of FAMILY in Lithuanian lingua-culture, conducted on the basis of systemic, survey and textual data. The study identifies the basic ideas of the understanding of the concept, which are structured as follows: (a) family is the smallest social unit; it has a complex structure based on a strictly observed internal hierarchy and the authority of the head of the family; (b) it is a group of people who engage in right relationships, characterised by trust, tolerance, mutual help, etc.; (c) it is a source of feelings, the most valued ones being love, spiritual bond between members, peace and harmony; (d) it is based on kinship relations. In the Lithuanian lexicographic material, the concept of the family is also preserved as that of a broader community, which also includes servants; the word family can also refer to an entire village. This archaic view has been modified today, as members of a modern family may include people who are spiritually close; (e) it is associated with a common home where the family always meets; (f) it can also be a place of practising faith, including common prayer and religious rituals. This feature is expressed very weakly; the only element that is emphasised is the value of marriage concluded in the church and church vows, while the joint celebration of religious holidays is rather devoid of religious ritual. Only religious discourse clearly accentuates the understanding of the family as a stronghold of faith and the setting of newborn life.

Keywords: family; home; Lithuanian worldview; basic image; cultural linguistics